

प्राथमिक तहमा राई बालबालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था

त्रि.वि. शिक्षा शास्त्र संकाय स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक
आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत
शोध पत्र

शोधार्थी

डेडराज बस्नेत

त्रि.वि. दर्ता नं. : ९०२५०-८८

परीक्षा क्रमाङ्क : २२२००४६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

वरुण बहुमुखी क्याम्पस

खाँदबारी, सङ्खुवासभा

२०७१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक व्यवस्थापन र शिक्षाशास्त्र अध्ययन सङ्काय

वरुण बहुमुखी क्याम्पस

खाँदवारी, सङ्खुवासभा
(जनस्तरमा सञ्चालित)
(स्था : २०४३)

फोन नं. : ०३५-५६०१५५
०३५-५६०६५५

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय वरुण बहुमुखी क्याम्पस खाँदवारी शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय एम.एड. शोध वर्षका छात्र डेडराज बस्नेतले प्राथमिक तहमा राई बालबालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था शीर्षकको शोध पत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । अध्ययन अनुसन्धानको सीमा र मर्मलाई ध्यानमा राखी मेहनतपूर्वक तयार गर्नुभएको यो शोध पत्र देखि म सन्तुष्ट भई मूल्याङ्कनका लागि शोध पत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

.....
शोध निर्देशक

सन्तोषकुमार बराल

मिति : २०७२/०२/०१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक, व्यवस्थापन र शिक्षाशास्त्र अध्ययन सङ्काय

वरुण बहुमुखी क्याम्पस

खाँदबारी, संखुवासभा
(जनस्तरमा सञ्चालित)
(स्था : २०४३)

फोन नं. : ०२५-५६०१५५
०२५-५६०६५५

स्वीकृती-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह शोध वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि डेडराज बस्नेतले प्राथमिक तहमा राई बालबालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था शीर्षकमा गर्नुभएको शोधपत्र शोध मुल्याङ्कन समितिबाट मुल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मुल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	क्याम्पस प्रमुख टीकाराम गुरुङ्ग	अध्यक्ष	
२.	सन्तोषकुमार बराल	शोध निर्देशक	
३.	मोहनमणी पोखेल	बाह्य सुपरिवेक्षक	

मिति : २०७२/०२/०६

कृतज्ञता

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकायअन्तर्गत शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, एम. एड. दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको हो । यो अध्ययन प्राथमिक तहको राई बालबालिकाहरूको शैक्षिक अवस्था शीर्षकमा केन्द्रित भएर गरिएको छ ।

यस शोधपत्र तयारीका क्रममा आफ्नो अमूल्य समय दिई आवश्यक सन्दर्भसामग्री संकलन र यस शोधपत्रको प्रारूप तयार पार्नको लागि आवश्यक सहयोग, सल्लाह एवम् कुशल निर्देशन प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु शोध निर्देशक सन्तोषकुमार वरालज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । शोध प्रबन्धलाई महत्त्वपूर्ण गहन सुझाव दिई मूर्त रूप दिन सहयोग गर्नुहुने वरुण बहुमुखी क्याम्पसका क्याम्पस प्रमुख टिकाराम गुरुङ, कार्यक्रम संयोजक दण्डपाणि गुरगाईप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस अध्ययनमा आवश्यक तथ्याङ्क उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरू तथा विद्यालय परिवार, अभिभावक, विद्यार्थीहरू, समाजसेवी शिक्षकप्रेमीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । आवश्यक पुस्तक, लेख रचनाहरू उपलब्ध गराइ सहयोग गर्नुहुने मानबहादुर देवकोटा लगायत सम्पूर्ण साथीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । मेरो अध्ययनलाई यो अवस्थासम्म ल्याउन सहयोग पुऱ्याउनुहुने मेरा माता-पिता, गुरुहरू र भिनाजु बौद्धमान रोकाहा, जीवनसंगीनी गंगा र छोरी सुषमालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस शोधपत्रको टङ्गन तथा सेटिङमा सहयोग गर्नुहुने युनिक कम्प्युटर सर्भिस सेन्टर, खाँदबारी, सङ्खुवासभाका प्रविण श्रेष्ठलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

शोधार्थी

शोधसार

नेपालमा सबै जातजाति, वर्ग तथा सम्प्रदायलाई गुणात्मक शिक्षा प्रदान गर्ने नेपाल सरकारले विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय मञ्चहरूमा प्रतिबद्धता जाहेर गरेको छ तर पनि अपेक्षित उपलब्धी हासिल हुन सकेको अवस्था छैन । देशको हरेक क्षेत्रमा आएको परिवर्तनको कारणले विद्यालय शिक्षामा पनि पिछडिएका जनजातिहरूको शैक्षिक अवस्थाको सन्दर्भमा प्राथमिक तहको राई बालबालिकाहरूको शैक्षिक अवस्था शीर्षकमा यो अध्ययन गरिएको थियो ।

यस अध्ययनमा तीनवटा उद्देश्यहरू राखिएका थिए । पहिलो सामुदायिक विद्यालयका प्राथमिक तहमा अध्ययनरत राई बालबालिकाहरूको शैक्षिक अवस्था पहिचान गर्नु । दोस्रो राई बालबालिकाको शैक्षिक उपलब्धीमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू पहिल्याउनु । तेस्रो राई बालबालिकाहरूको शैक्षिक उपलब्धि बृद्धि गर्ने उपायहरू सुझाउनु । यस अध्ययनका लागि गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचा अपनाइएको थियो । तथ्याङ्क संकलनका लागि जनसंख्याको नमूना छनोट गरिएको थियो । नमूना जनसंख्याको छनोट उद्देश्य मूलक र गोलाप्रथा द्वारा गरिएको थियो । तथ्याङ्क संकलनको लागि अर्न्तवार्ता, प्रश्नावली, अभिलेख फारम, रूजुसूची जस्ता साधनको प्रयोग गरियो । द्वितीय तथ्याङ्कको रूपमा विद्यालयका अभिलेखको अवलोकन गरी तथ्याङ्क लिइयो । प्राप्त तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण गुणात्मक ढाँचामा गरियो । अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई अध्ययनको वैचारिक खाका अन्तर्गत इमाइल दुर्खाइमको सामाजिक वर्ग र शिक्षा सिद्धान्त र कार्लमार्क्सको सामाजिक वर्ग संघर्षको सिद्धान्तसँग सम्बद्ध गरी प्रष्ट्याइएको थियो ।

अध्ययनबाट विद्यालयहरूमा राई बालबालिकाहरूको उपस्थिति न्यून रहेको पाइयो । विद्यालयले घरदैलो भर्ना अभियान चलाएर उनीहरूलाई भर्ना गरेको भए तापनि उनीहरू चेतना र आर्थिक अवस्थाको कारण विद्यालय नियमित रूपले आउने गरेको पाइएन । कमजोर आर्थिक अवस्थाको कारण अभिभावकहरूले शैक्षिक सामग्री किनिदैन नसक्ने, भाषिक समस्या, विद्यालय जानुपर्ने उमेरमा मेलापात र घरधन्दामा बालबालिकाहरू प्रयोग हुनुपर्ने अवस्था रहेको पाइयो । यी विविध कारणहरूले गर्दा राई बालबालिकाहरूको शैक्षिक

अवस्था न्यून पाइयो । विद्यालयहरूमा राई बालबालिकाको शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि गर्न र शैक्षिक अवस्थामा सुधार लयाउन अभिभावकहरूसँग अर्न्तक्रियाहरू बढाउनुपर्ने, विद्यालयमा जातिगत भेदभाव गर्न नहुने, राई बालबालिकालाई पनि सबैले माया गर्नुपर्ने, राई बालबालिकाको शैक्षिक खर्च धानिने गरी छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्नुपर्ने, विद्यालयले सबै जातिको भाषा, संस्कृति, ज्ञान, सीपको संरक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विषयसूची

शीर्षक	पृष्ठ संख्या
सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञता	iii
शोधसार	iv
विषय सूची	vi
तालिका सूची	viii
संक्षिप्त शब्दहरूको पूर्ण रूप	ix

परिच्छेद एक :

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको औचित्य	५
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	६
१.५ अनुसन्धानका प्रश्नहरू	६
१.६ अध्ययनको परिसीमा	७
१.७ मुख्य शब्दहरूको परिभाषा	७

परिच्छेद दुई :

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक संरचना

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	९
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१२
२.३ अनुसन्धानमा पुनरावलोकनको प्रयोग	१४

परिच्छेद तीन :

अनुसन्धान विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा	१५
३.२ जनसंख्या र नमूना	१५
३.३ तथ्याङ्कको स्रोत	१६
३.४ तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू	१७
३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	१७
३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	१८

परिच्छेद चार :

नतिजा विश्लेषण

४.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय	१९
४.२ राई बालबालिकाको शैक्षिक अवस्था	२०
४.३ राई बालबालिकाको शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू	३५
४.४ राई बालबालिकाको शैक्षिक उपलब्धि बृद्धि गर्ने उपायहरू	४०

परिच्छेद पाँच :

निष्कर्ष र सुझाव

५.१ निष्कर्ष	४४
५.२ सुझाव	४६

सन्दर्भग्रन्थ

अनुसूची

तालिका सूचि

तालिका नं.	शीर्षक
१	जनसंख्या तथा नमूना
२	भर्ना भएका विद्यार्थी विवरण
३	प्राथमिक विद्यालय उमेरका राई बालबालिकाको स्थिति
४	२०६८ सालमा उत्तिर्ण विद्यार्थी संख्या र प्रतिशत
५	२०६९ सालमा उत्तिर्ण हुने विद्यार्थी विवरण
६	२०७० सालमा उत्तिर्ण हुने विद्यार्थी विवरण
७	विद्यार्थीहरूको औषत वार्षिक उपस्थितिको अवस्था
८	विद्यार्थीको कक्षाकोठा क्रियाकलापमा सहभागिता
९	विद्यार्थीहरूको उपस्थिति
१०	राईहरूको शैक्षिक उपलब्धि न्यून हुनुमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू
११	राई विद्यार्थीहरूका शैक्षिक उपलब्धी बृद्धि गर्ने उपायहरू

संक्षिप्त शब्दहरूको पूर्ण रूप

एम.एड्.	मास्टर्स अफ एजुकेसन
जि.शि.अ.	जिल्ला शिक्षा अधिकारी
जि.शि.का.	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
डा.	डाक्टर
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
ने.रा.शि.	नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा
प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
पृ.	पृष्ठ
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
रा.शि.स.	राष्ट्रिय शिक्षा समिति
रा.शि.प.यो.	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना
वि.सं.	विक्रम संवत्
वि.व्य.स.	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय